

Zeynep Türkyılmaz: Pontus'un kripto-hristiyan Rumları, İslam ve Hıristiyanlık arasında

Posted on 16/07/2017

Karadeniz Bölgesi'ndeki Müslüman Ermeniler, Hemşinliler'in durumu giderek daha iyi biliniyor olsa da, Türkiye'deki Rumların durumu tersine bilinmiyor ya da tabu. Türkiye'de Rum, Yunanistan'da Osmanlı Rumu olarak anılan Bizans İmparatorluğu'nun varisleri, Yunanistan ile gerçekleştirilen ve iki ülke arasındaki savaşa son veren mübadele operasyonu sonucunda sınır dışı edildiler. Milletler Cemiyeti'nin de desteği ile dini aidiyet temelli bu büyük etnik temizlikten etkilenmeyen bir tek genç Türkiye Cumhuriyeti topraklarında kalmalarına izin verilen İstanbul Rumları ile Gökçeada ve Bozcaada Rumları oldu.

Anadolu'nun Yunanca konuşan halklarının kan dondurucu hikayeleri var. Karadeniz'de kripto-hıristiyan Rumları denilen halk için söz konusu bu durum. Trabzon ve Gümüşhane bölgesindeki Yunanca konuşan bu halkları Osmanlı döneminde yüzeysel olarak islamlaştırılmışlarsa da kısmen aleni bir biçimde ortodoks dinlerinin ibadetini sürdürmüşlerdir. Tarihçi Zeynep Türkyılmaz Gümüşhane yakınlarında Kurum Vadisi'ndeki madencilerin vakası ile yakından ilgilenmiştir. Rumca konuşan bu Müslümanlar, 19. Yüzyılın ortasında toplu olarak Hıristiyanlığa dönme kararı aldılar. İslam ve Hıristiyanlık arasında kalan bu halkların şaşırtıcı tarihi, Osmanlı döneminde dini aidiyetlerin düşünüldüğü kadar ayrıcalıklı olmadığını gösteriyor.

İslamlaş(tırıl)mış Rum topluluğu hakkında çok şey bilinmiyor, gerçekten öyle bir topluluk var mı?

Gerçekten öyle bir topluluk var. Ama "İslamlaştırılmış Rum" derken bir çok şeyden söz

ediyoruz tıpkı Müslümanlaştırılmış Ermeniler gibi. Tek bir grup, deneyim ya da zaman dilimi yok. Meseleye 15. yy'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinden bakarsak çok parçalı ve katmanlı bir manzara çıkıyor karşımıza. Ama soykırım ve tekleşme sonrasında geriye dönüp yazıldığı zaman bütün bu hikâyeler sanki tek kaynaklı, sebepli ve tek merkezle yönetilen benzer deneyimlermiş gibi algılanıyor. Müslümanlaşma deneyiminden geçenlerden hiç birinin iradı tercihleri yokmuş gibi algılanıyor. Özellikle benim çalıştığım Müslümanlaştırılmış Rumlar çift-dinli diye de adlandırılanlardan. Bu insanların varlıkları hakkında 1830'lardan itibaren gezginlerin ve misyonerlerin çeşitli notlarından haberdar oluyoruz. Kurumlu olarak bahsettikleri bu grupların Gümüşhane ile Trabzon arasındaki maden bölgelerinde yaşadıklarını belirtiyorlar. Ben Kurumluların hikayesini 1857'de tekrardan Hristiyanlığa dönme taleplerini açıkladıkları noktadan başlatıp, imparatorluğun sonuna kadar takip ediyorum. Bu da Müslümanlaşma, ancak beraberinde bir tür Hristiyanlığı ve ona dönme deneyimi de barındırıyor. Bir de çift din taşımayı da 17. yüzyılda başlayan Müslümanlaşmasıyla birlikte dili koruyan ama dini uzun süreçte kaybeden Hristiyan Rumlar var. Çok ilginç bir şekilde çift dinli olanlar, hem Hristiyan hem de Müslümanlaşmış Rumlarla yüzyıllar boyu yan yana yaşayabilmişler. 19. yüzyılda artan şiddet politikalarıyla birlikte zorlamayla oluşan Müslümanlaşma pratiklerini daha net görüyoruz. 1918'den sonrasında da ortaya çıkan ve bugünün korkularını en taze tutan bir İslamlaştırılmış Rum kesimi de var.

O iki gruptan söz edebiliyor muyuz? (hangi gruptan? 1918 sonrası mı?)

Bu gruplara dair söylentiler olsa da net olarak bilemiyoruz.... Kendilerini ifade etme imkanı verilene kadar da bilemeyeceğiz muhtemelen.

Neden bilmiyoruz, çok mu fazla asimile oldular? Mesela Hemşinlilerden söz ederken sadece tarihi gerçek diyenler olsa bile konuşulan bir mesele, ya da İslamlaştırılmış Ermeniler... Rumlar neden bilinmiyor? Neden İslamlaştırılmış Rumlar deyince insanların ilk tepkisi "var mı öyle bir şey oluyor"?

Aslında Hemşinliler hakkında konuşulmaya başlanması da çok yeni ama Rum meselesinde çok belirleyici olan bir gerçek var; o da mübadele ... Ermeniler söz konusu olunca soykırım deneyimi var, bu tabii ki çok travmatik, hem yıkıcı ve hem de kurucu bir şey, ancak hukuki olarak Ermeni olanın varlığını mükümsüzleştirmiyor...ama mübadelede Rum olanın veya Hıristiyan olduğunu açıklayanın artık bu topraklarda kalamayacağı düzenleyen bir uluslararası sözleşme var. Dolayısıyla bir sürü insan, yaşamlarıyla bilinmez bir gelecek arasında tercih yapmak zorunda bırakıldıklarında muhtemelen müslümanlaşıp kalmayı seçtiler, bu duruma da orada yaşayan herkes tarafından bilinen bir sır diyebiliriz. Köken kelimesini çok problemlili buluyorum ama bu örnekte özellikle kullanıyorum. Zira Of, Çaykara, Maçka ve Tonya gibi bir sürü yerde Rumca konuşan köyler var, ve orada yaşayan insanlar bir sürü başka kimlikleri benimsemiş olsalar da, tarihin izleri tümünden silinmek istese de Rumcanın orda olması, açıklanmaya muhtaç bir durum olarak ortada duruyor. Ancak çift dinli denilenler çok farklı. Polemik olarak kullanılan 'gündüz imam, gece papaz' sözü gerçekten var. Tarihsel olarak bu durum mevcut ve Osmanlı belgelerinde de görüyoruz.

Şu anda böyle bir şey var mı? Bunu bilmek çok zor. Aynı zamanda evet var ve saklanıyorlar demek, bu siyasi ortamda, bu insanları hedef haline getirebilecek, onlara zarar verecek bir şey olduğunu düşünüyorum.

Aynı zamanda, bilinmezlik hali endişeyi besleyen kaynak. Bir kısmı tümünden Müslümanlaşmış, Türkleşmiş, başka bir kısım muhtemelen tarihin farkında ve bunun ne manaya geldiğini biz asla bilmiyoruz. Birbirinden çok farklı deneyimler olduğunu, her deneyimin kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini anlamamız lazım. Ve bu kimliklere bir politik misyon da yüklememek gerektiğini düşünüyorum.

Korkudan saklanmak Ermenilere de has bir durumdu ama son yıllarda yavaş yavaş kırılıyor. Rumların eğer hala varsa ve Trabzon yakınlarında yaşıyorlarsa coğrafyada mevcut baskılardan dolayı saklandıklarını söylemek mümkün mü?

Tabii tek tük Hristiyanlaşma örnekleri duyuyoruz ama yine de altını çizelim var olup olmadıklarını net bilmiyoruz. Kim ne kadar döndü ve dönmedilerse acaba tekrar ortaya çıkacaklar mı... bu korkunun beslenmemesi lazım. Bunun yerine oradaki insanlara tekrar kendilerini rahatça ifade edip yaşayabilecekleri bir ortam yaratmak, kendi kimliklerini tayin için alan açmak gerekiyor. Ama bugün Trabzon milliyetçilik açısından en zor yerlerden bir tanesi... Ancak belli bir aidiyeti ispata mecbur hissettiren yerlerden bir tanesi...

Ben tezimde daha çok 19. Yüzyıldaki din değiştirme endişesi üzerinde çalıştım ve tam olarak şunu gördüm; 17. yüzyılda Balkanlarda olduğu gibi bir İslamlaşma dalgası var, ve bu Balkanları ve Anadolu'yu uzun sürece yayılarak müslümanlaştırıyor ancak 1850'lerde bir grup insan çıkıp aslına Hristiyan'ım diyor... Bir köyden, ya da bir kaç kişiden söz etmiyoruz burada yirmi bin insanın birden ortaya çıkması söz konusu. Bu Osmanlı devleti nezdinde ciddi bir endişe yumağı oluşturmuş ve Cumhuriyet'e de aktarıldığını söyleyebiliriz.

Bu insanlar kendilerini nasıl tanımlıyorlar?

Yine 19. yüzyıla gideceğim... Benim çalıştığım Rumlardan söz ederken inanılmaz direngen bir gruptan bahsediyorum - çok yüksek rakımlarda yaşayan madenciler. 1857'de bir deklarasyon yapıyorlar ve bu noktada şunu görüyorsunuz; bu insanlar iddia edildiği gibi bir kimliği bırakıp diğerine geçmiyorlar. Osmanlı belgelerinde görüldüğü gibi şöyle itiraflar var 'buçuk Müslümanlık diye bir şey çıktı, bunlar Cuma günü camiye, Pazar günü kiliseye gidiyorlar'. Bu durum bugünkü kimlik algılarımızın ne kadar sterilleşmiş, tek tipleşmiş olduğunu gösteriyor.

Mesela Hemşinliler bugün kendilerini Türk olarak tanımlıyorlar...

Şu anda öyle, biz onların hikâyelerini 150 yıl sonradan bakıyoruz ve elimizde kalan tek seçenek o. Zira iki kimlik arasında kalmak onların hayatını yaşanmaz hale sokmuş. Bu tür gruplara bakmanın en zihin açıcı tarafı tam da bu: başka ne tür varoluş biçimleri

mümkündü, nasıl süreçlerden geçildi ki artık bunlar ihtimal dışı hale geldi, size anlatıyor. Hemşinli, Kurumlu ya da Istavri gibi gruplar, birbirinden ayrı tutulan kimlik kategorilerini birbirine katıştırıp kendilerine yeni kimlik alanları açan gruplar. Kimi zaman politik kimi zaman ekonomik sebeplerle bu insanlar tercih yapmak zorunda kaldılar. O yüzden kimlik zenginlikleri çok kısa bir sürede gördük. Sonra tekrardan tek tipleşmeye maruz kaldılar...

Dil özellikleri var mıydı?

Rumca konuşuyorlardı. Muhtemelen Türkçe de biliyorlardı. Çünkü maden bölgeleri ağırlıklı Rumların olduğu bölgelerdi ve Gümüşhane metropolitliği aslında aynı zamanda Rum madencilere has bir metropolitikti ve o madenler kapandıktan sonra oradaki insanlar çeşitli bölgelere dağılıyorlar, ve Yozgat'taki Akdağ madeni de gittikleri yerlerden bir tanesi. Mesela onların net olarak Türkçe konuştuklarını biliyoruz. Dolayısıyla din ile dil kimlik olarak örtüşmüyor ya da bir birini kısıtlamıyor. Rumca konuşan Müslümanlar veya çift dinliler var... İlginç bir şekilde hem Trabzon'da hem Akdağ Madeninde mesela Rumca konuşmak hemen bir dini kimliğe işaret etmiyor.

En çok Gümüşhane'den söz ettiniz, ağırlıklı olarak orada mı yaşıyorlardı?

Çift dinli olanlar daha çok Gümüşhane, Maçka ve Torul bölgesinde yaşıyorlar...Müslümanlaşmış olanlar ise çok daha geniş bir coğrafya kapsıyorlar; Çaykara, Of, Sürmene...

Aslında bunlar çok çalışılmış konular değil ve detaylı araştırılması lazım. O bölgelerin 15. yüzyıla kadar Pontus İmparatorluğu olduğunu düşünürsek Müslümanlaşmanın izini Osmanlı arşiv belgeleriyle çok daha net sürebiliriz diye düşünüyorum...

Bu insanların varlığı hakkında konuşmak politik sorunlar yaratabilir, onları daha kırılgan hale getirir dediniz. Ama diğer yandan bu insanlar hakkında hiç bir şey bilmemek ciddi bir

açık değil midir? Alınan izlenime göre Rum cemaati bile konuyu derinden araştırma niyetinde değil...

19. yüzyıla geri dönersek bence Osmanlı İmparatorluğunun en direngen gruplarından birileri, çok organizeler ve talepleri net. Madencilikten gelen birlikte hareket etme, talep etme özellikleri. İnanılmaz etkileyici bir grup diyebilirim... 150 yıl sonra belgeleri okurken çok siyasi bir şey talep ettiklerini ama aynı zamanda bunu çok net yaptıklarını görüyoruz.

Cumhuriyet sonrası çok farklı bir hikâye. Rum ve Ermeni deneyimleri farklılaşıyor. Mübadeleden sonra Türkiye’de kalan Rumlar İstanbul ve iki adayla sınırlı, ve bunlar da Yunanistan’daki Müslümanlara bir denklik müteakabiliyet teşkil ediyor. Osmanlı döneminde bu bölgeyle örneğin İstanbul Rumları arasında zaten farklılıklar vardı. Mübadeleyle yaratılan kopukluk çok daha büyüyor. Ama şöyle bir gerçek de var, koparıldıkları topraklarla en çok bağ kuran, kurmaya çalışan hatta geride kalan akrabalarını bulmak için Yunanistan’dan gelenler Trabzon- Gümüşhane bölgesinden olagelmıştır. İlginçtir, çok yakın geçmişe kadar Müslümanlaşmış Rumlar mevzusuna hem Yunan hükümeti mesafeliydi hem de diğer gruplar ilgisizdi. Belki Pontus Rumlarından çok farklı oldukları için belki de onların başına gelenleri bilmedikleri için.

Sadece bahsettiğim aidiyet meselesiyle de değil, siyasi kimlik oluşumları da çok ayrık. Mesela Pontuslu Rumların bir ‘tehcir’ deneyimi var, ve bunu çoğu Soykırım olarak nitelendiriyorlar. Ermeni sorunu üzerine tartışmalarla bağlantısını sormuştunuz; aslında bayağı farklı dinamiklerle işleyen iki süreç ancak benziyen şöyle bir yön var, kendi felaketlerini anlamaya, kavramsallaştırmaya çalışırken Ermeniler çok uzun süre Holokost deneyimiyle kıyaslayarak tartıştılar, bugün ise Pontuslu Rumlar kendi deneyimlerini Ermeni Soykırımı üzerinden değerlendiriyorlar. Şuanda bulunduğumuz nokta budur... Ama yavaş yavaş başka yörelerden Rumlar da, Pontus Soykırımı denilince, siz bizim deneyimlerimizi göz ardı ediyorsunuz diyorlar. Bu da yeni....

O dönemin Rum milliyetçileri nasıl bir tutum sergilediler?

Yunan milliyetçilerini ilk tepkileri, milletine sadık 'kalamamış' ve dinini 'terk etmiş' olarak gördükleri bu topluluğu pragmatizm ve fırsatçılıkla suçlamak ve ilgiye değer bulmamak oldu. Yirminci yüzyıl başlarının Yunan milliyetçileri ise, aksine, Kurumcuları ve diğer gizli Hıristiyanları Osmanlı Devleti'nin bütün zulmüne rağmen özünü korumayı başarmış kurbanlar olarak kurguladılar. Fakat bu milliyetçi anlatılar, siyasi retorikleri beslemekle beraber, maalesef, olgunun kendisini anlamamıza hiçbir katkı sunmuyor.

Farklı yaklaşımlarının sebebi nedir?

Konjonktürel olarak hem siyasi ihtiyaçların farklılaşması hem de kimlik algılarında oluşan değişimler diyebiliriz kısaca. Bu değişimin benzerlerini şimdi de gözlemliyoruz aslında. Yani Hemşinlilerin daha büyük bir Ermeniliğe ihtidası, ya da 1915te Müslümanlaştırılmışların Ermeni olup olmadığına dair tartışmaların yapıma biçimi üzerinden de düşünebiliriz. Zaman, geçmişteki deneyimin ne olduğunu değiştirmiyor, ama etrafında örülen anlatı ve çerçeve, nasıl algılanacağını değiştiriyor.

Politik ama çok net talepleri vardı dediniz, ne tür taleplerden söz ediyoruz?

Bir kere kimlik talepleri vardı. Hristiyan olduklarını dile getirip, nedeni hiç söylemeden, genelde kısaca bazı sebeplerden dolayı deyip, 'zahiren Müslüman ama bâtenen biz zaten Hristiyan'dık ve artık o örtüyü üstümüzden atıp Hıristiyan kimlikle yaşamak istiyoruz' diyerek dile getiriyorlar. Bunu ısrarla talep ediyorlar. Bunun kendisi çok ciddi bir siyasi talep. Bununla beraber diğer bazı hak talepleri de var, ibadete dair. Baskıyla karşılaştıklarında da ses çıkarmaktan çekinmiyorlar, mesela cenazelerine devlet görevlileri tarafından el konulmasına karşı koyuyorlar. Hristiyan adetlerine göre ve Rum mezarlığında defnetmek için ciddi mücadele ediyorlar.

Asimilasyondan söz edecek olursak sadece dini mi kapsar? Rumcaı, Rum kültürü yaşatabildiklerini söyleyebilir miyiz?

Aslında asimilasyon bu kadar güçlü ilerlemesi çok yakın dönem hikâyesi. Bu iki kimliğin yan yana var olabilmesi tercihe dayalı bir durum olduğunu gösteriyor. O tercihleri hangi şartlarla yaptıklarını henüz bilmiyoruz ve çok yakından bakmak lazım. Tarih çalışmalarımızın en eksik yanlarından biri de bu... İslamlaşma hala politik rekabet arenası. Diğer milliyetçi kurgularda 'Osmanlı zulmü' sayılan, Türk milliyetçileri açısından Osmanlının hoşgörüsü olarak anılıyor. Bizim bunun ötesine geçmeye ihtiyacımız var. Öncelikle devlet-merkezlilikten ve onun belgeler yoluyla tarihçilere aktardığı söyleminden mesafelenmeliyiz. Benim odağım bu insanların kendi deneyimleri ve yaşadıkları coğrafyaya. Gördüğümse korkan, hep bir şeye maruz bırakılan, ve kontrol eden değil mücadele eden, tercih yapan, bu tercihleriyle bazılarını kızdıran, bazen zor duruma düşen ama en sonunda gerçek insanlar. Ve tabi ki bunu mümkün kılan bir coğrafya. 1500 metre üzerinde sisli ve dağlık ve kültürel, dini, etnik çeşitliliği barındıran bu bölgelerde yaşayan grupları asimile etmek 20. Yüzyıl öncesinde çok zordu. Bunu anlatmak benim için çok önemli.

Zira 20. Yüzyılda devletlerin sahip oldukları asimilasyon araç, strateji ve imkanlarını geriye dönük olarak o dönemlerde de varmış gibi tarihi okursak sadece güçlü, herşeye muktedir devlet tahayyülünü beslemekle kalmıyoruz, aynı zamanda oradaki insanların iradesinden de mücadelelerinden de çok şeyi eksiltilip, geriye sadece mağduriyet bırakıyoruz.

1918-1923 öncesi tercih üzerinden geçen sonrası artık tercih bırakılmadığına dair net bir ayrım yapabiliyor muyuz?

Tekrar vurgulayayım burada, ben önceki süreçte zorlama yoktu demiyorum, ancak insanların daha fazla tercih yapma ihtimalleri vardı diyorum. Aslında köylerin yapısı konu hakkında da bilgi veriyor. Bir tek gizli Hristiyanlarla normal Hristiyanların yaşadığı köyler var. Bunu neden yaptılar soracak olursak bence bu tercih meselesi. Çünkü komşun Hristiyan

ise sen kimliğini kimden saklıyorsun veya neden saklıyorsun? Bunu bir kimlik oluşumu olarak düşünmek istiyorum ben. Bu bölgede zorla Müslümanlaştırmanın 19. yy'da iki Osmanlı-Rus savaşı sonrasında olduğu iddia ediliyor ama sayılara vakıf değiliz. Ancak yine bu bölge özelinde 19. Yyda, 1894-96 arası Ermenilerin yaşadığı toplu zorla Müslümanlaştırma'ya benzeyen bir deneyim yok. Toplu din değiştirtme olarak anlatabileceğimiz bir örnek yok...

Ancak, 1918-23 sonrası tablo çok net, kalmak istiyorsan başka ihtimalin yok... Tehcir sırasında zorla Müslümanlaştırma yaşandığını zaten biliyoruz ancak sonrasında da tercih-dayatma arasında belirgin bir kırılma noktası mevcut. Rum kalayım ama Gümüşhane'de oturayım diye bir şey yok...

Az da olsa böyle bir grubun var olduğunu sayacak olursak, onlar hakkında araştırma yapılması, konuşulması ya da bu insanların ortaya çıkması için ne olması veya ne yapılması gerekiyor?

Bugün Türkiye'de herkes için ortak bir problem var, bu konuları konuşabilmek için gerekli esneklik yok. Hristiyanlaşmayı geçelim, hikayenin ne olduğunu ne yaşandığını bile henüz konuşamıyoruz. Burada tarihsel araştırmadan bahsediyorum. Sizin sorduğunuz soru bugüne dairse, bu varlığını yokluğunu, varsa insanların ne tercihleri olduğunu bilmiyoruz. Bunları konuşabileceğimiz politik bir ortam olduktan sonra o insanların yapabileceği tercihleri ayrı bir tartışma konusudur.

Çok muğlak konuşuyoruz; var, olabilir, bilemiyoruz... Bu neyin göstergesi?

Evet, maalesef öyle. Ben kendim dolaştım, o köylerde ortam gerçekten çok gergin. Konuya dair en ufak bir soru bile ortamı geriyor. Soru bile sorulamıyor, nerede kaldı bu insanlar ortaya çıkıp kendilerini ifade edebilsinler...

Bugün Kürt meselesi bile bu kadar ağırlaşmışken, Türkiye toplumunda tabu sayılan kimlik sınırlarının bir sürüsünü aynı anda ihlal eden o kimliklerin hem varlığını sürdürmesi ve hem insanların bunu ifade etmelerini beklemek çok zor ...

Kaynak: repairfuture.net

[Zeynep Türkyılmaz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Hristiyanlar](#) - dinlemek için tıklayınız